

Оригиналан научни рад
Др Драгутин Тошић
Никола Крунић¹

УРБАНЕ АГЛОМЕРАЦИЈЕ У ФУНКЦИЈИ РЕГИОНАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ СРБИЈЕ И ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

Извод: У раду је анализиран значај урбаних агломерација у регионалној организацији српског геопростора на једној страни, а на другој оне су посматране као носиоци будућег интегрисања српског урбаног система у урбану мрежу Југоисточне Европе. У регионалној конфигурацији Србије, идентификовано је више различитих форми територијалног испољавања урбанизације, урбаних ареала и урбаних регија. Уочен је висок степен урбане централизације формиране у условима концентрације становништва и функција у београдској метрополитанској регији. Истакнути су и анализирани проблеми неравномерног размештаја, демографског раста и квалитативне трансформације урбаних центара. На основу улоге у интеграционим процесима у Југоисточној Европи издвојени су београдски метрополитен као њихов примарни носилац, метрополитен Ниша – секундарни носилац и градски центри носиоци трансгарничног регионалног повезивања. За најпогоднији инструмент унутрашње регионалне интеграције предложен је модел нодалних или функционалноурбаних регија (FUR) тј функционалноурбаних ареала (FUA), а спољне, модел развојних еврометрополитанских региона (MEGAs). Уочен је недостатак кохерентних стратегија средњорочних и дугорочних развоја српских градова и њихових регија.

Кључне речи: Србија, регионална интеграција, трансрегионална сарадња, функциононо-урбани региони, европске метрополитанске развојне регије.

Abstract: In this article is analyzed the importance of urban agglomerations in the regional organization of Serbian space at one side, and on the other side they are taken as carriers of the future integration of the serbian urban system into the urban of the South-Eastern Europe (SEE). In the regional configuration of Serbia, more different forms of territorial impacts of urbanization, urban areas and urban regions. High level

¹ Драгутин Тошић, Ванредни професор Географског факултета у Београду
Никола Крунић, дипломирани просторни планер, ИАУС.

of urban centralization is formed under the influence of the population density and functions of the metropolitan area of Belgrade. The problems of unbalanced disposition of population growth and qualitative transformation of urban centers are stressed and analyzed. Based on the role in integration process in the SEE, the metropolitan region of Belgrade is pointed out as its principal carrier and the metropolitan region of Niš as its secondary carrier, as well as the urban centers of importance for the cross-border regional cooperation. As the most suitable instrument of internal regional integration the model of Functional Urban Regions (FURs) or Functional Urban Areas (FUAs) is proposed, and for external regional integration is proposed the model of Metropolitan European Growth Areas (MEGAs). The coherent short-term and long-term development strategies for serbian towns and their regions seem absent.

Key words: Serbia, regional integration, transregional cooperation, Functional Urban Areas, Metropolitan European Growth Areas

Увод

Простор Југоисточна Европа нема јединствен урбани систем нити заједничку асоцијацију градова. То је разумљиво с обзиром на његов друштвеноисторијски развој и историјскогенетски (дис)континуитет као и на сложеност његове природне основе, геополитичке валоризације географског положаја, неједнак ниво економског развика, политичку расцепканост и слично. Урбану мрежу тог простора сачињавају међусобно неусаглашени функционално и хијерархијски некомпатибилни национални урбани системи. Међу елементима националних урбаних система успостављени су различити облици функционалне повезаности који су зависили од степена друштвене и политичке интегративности држава у којима су стварани и егзистирали.

Европско искуство и интенције

Интеграција европских земаља је потстакла слободно кретање капитала, радне снаге, роба, идеја и слабљење граничних баријера и упоредо са тим стварани су услови за промене у њиховим урбаним системима који се теже ујединити у јединствен урбани систем интегрисане Европе (Buchholz i Grimm, 1996.). Наведени интеграцијски процеси имају и пропратне појаве у систему политичког организовања манифестоване појачаним значајем локалних и регионалних заједница у систему одлучивања. То је довело, почетком двадесетпрвог века, утемељењу парадигме да се велики градови функционално повезују и преузимају улогу потпоре економског и политичког интегрисања Европе. Њихову темељну интеграцијску улогу потичу технолошка и информацијска револуција, као основа нове инфраструктуре за функционисање светског економског система односно глобализације економије. Према Кастелсу (Castells, 1996-97.) на развој интегралног урбаног система Европе посебан утицај ће имати глобализација економије манифестована слободним кретањем људи, капитала, информација, идеја ...

Иако је глобализација најизраженија у економској сфери, пре свега у производњи, тржишту новца, инвестицијама и читавом спектру услужних

делатности као и у култури и политици, њене последице изражене су како на глобалном тако и на локалном нивоу. Главни носиоци процеса глобализације су урбани системи. Повезивњем урбаних система наднационалних карактера стварају се услови за развој глобалне урбане мреже. У већини радова који третирају проблематику глобалних градова, они су дефинисани као центри управљања глобалном економијом. Глобани градови су "командни пунктови" тј. центри за усмеравање и креирање политике у глобалној економији; они представљају седишта кључних финансијских и специјализованих фирми у области услуга које на привреду утичу много више од производних предузећа; они су центри производње и иновација у пропульзивним индустријама; они су тржишта на којима се врши берза финансијскоуслугних делатности. Најчешће су диференцирани на доминирајуће – глобалне градове (Лондон, Њу Јорк, Токијо), светске центре (Хонгконг, Сингапур, Лос Анђелос, Париз, Франкфурт, Москва...) и секундарне глобалне градове (Мадрид, Сао Пауло, Беч, Милано, Брисел...).

Посматрајући просторно-структурне облике концентрације градова у Европи идентификују се тз. гроздови урбаних центара, златни урбани троуглови, плава и зелена европска развојна банана, црвени октопод... Поједини аутори, на основу броја становника и регионалног значаја, класификовали су европске градове у седам група, али нису се бавили истраживањем њихових утицајних сфера нити њиховом хијерархијом (Krätke, 1991.). Ипак, утврђена су европска функционалноинтеграциона подручја и мултимодуларни коридори који ће интензивније повезивати велике градске центре и допринети стварању интегралног полиструктурног урбаног система уједначене хијерархије и јаким хоризонталних (просторних) и функцијских веза. Један од предвиђених модела је и модел европских метрополитанских региона - EMR (Michel, 1998.) којим је утврђен праг функција будућих градских агломерација са прворазредном улогом у интегративним процесима. Метрополитански региони прихваћени су као инструменти регионалне интеграције Европе и под њима се подразумевају високоурбанизоване регије чије улоге у економском (производњи, потрошњи, саобраћају) и културносоцијалном смислу превазилазе националне размере. Модел европских метрополитанских региона је инструмент европске интеграције и глобализације.

Повећањем ЕУ за десет нових чланица (у перспективи још за три – Бугарска, Румунија и Турска) претходне регионалне разлике у смислу степена економског и социјалног развитака увећале су се, што је манифестовано развијеним и просторнофункционално интегрисаним средњоевропским језгром и недовољно развијеном и саобраћајно неповезнаом периферијом. За најпогоднији инструмент регионално-развојног уравнотежења прихваћен је модел полицентричног урбаног система заснован на метрополитанским регионима и њиховом инфраструктурном повезивању.

У циљу даљег полицентричног и уравнотеженог урбаног развитака на макро плану, у Европској унији се научно образлажу и дефинишу методологија и политика издвајања потенцијалних форми и модела функционално-урбаних региона, како би се смањила разлика између њеног економског језгра - петоугла (**Pentagon**) који спаја Лондон, Хамбург, Минхен, Милан и Париз и осталог дела континента. По проценама, пента-

гон захвата 14% територије ЕУ, у њему је око 32% становништва, а ту се остварује чак 43% бруто дохотка Уније. Проширењем ЕУ са 15 на 25 земаља чланица, променили су се како просторни, тако и економски односи у њој.² У оквиру програма **INTERREG** за најкохерентнији модел децентрализованог и уравнивог развоја Уније, предложен је модел европских метрополитанских развојних ареала (**Metropolitan European Growth Areas / MEGAs**)³. При детерминацији модела коришћени су индикатори о концентрацији становништва, саобраћајном положају и доступности, концентрацији капитала, интелектуалним потенцијалима, учешћу приватног сектора у инвестицијама, развијености јавног сектора... Према том моделу у будућој организацији ЕУ27+2⁴ дефинисана су два глобална града (Лондон и Париз) и 74 MEGAs, уређених по четворостепеној хијерархији. Првој категорији MEGAs припада 13 урбаних ареала, другој 11, трећој 26 и четвртој категорији 24 урбана региона. Као субсистеми у будућој полицентричној урбаној интеграцији предвиђени су **Potential Urban strategic Horizons (PUSH)** и **Policentric Integration Areas (PIAs)**⁵ који припадају класичним социо-географским регијама, односно функционално урбаним ареалима (**FUA**), издвојеним на принципу интеграционе улоге градских центра у простору изохроне удаљености од 45 минута аутомобилског превоза. Европски метрополитански развојни ареали - **MEGAs** треба да утичу на решавање проблема везаних за тржиште рада, контролу и уравнивоност раста градова, интегрални развој агломерацијских система и смањење диспаритета у регионалном развоју. Предстоји усаглашавање хијерархије MEGAs са **NUTS (Nomenclature des Unites Territoriale Statistiques)** хијерархијом и системом трансевропских транспортних коридора (**Trans-european transport networks / TENs**). У основи предвиђена су четири типа интегративности и то: интегративни моноцентризам, растући полицентризам, метрополитански моноцентризам и интегрисани полицентризам. Ваља нагласити да полицентризам није сам себи циљ, већ је инструмент за постизање економске конкурентности, социјалне једнакости и одрживог развоја.

Неопходно је напоменути да у оквиру ЕУ постоје и скептична мишљења о децентрализацији заснованој на наведеном моделу. Наиме, поставља се питање: дали ће, или под којим условима ће, данашњи јаки центри типа

² Проширењем ЕУ за 10 нових чланица, њена територија се повећала са 3.235.283 км² на 3.970.500 км², а број становника је порастао са 378.273.000 на 452.869.000 ст. Национални доходак по глави становника је истовремено смањен са 24.574 на 17.502 USA долара.

³ Погледати студију **Potentials for polycentric development in Europe - ESPON (European Spatial Planning Observation Network)** из августа 2004.

⁴ Када се говори о ЕУ27+2 мисли се на садашњу Унију са Швајцарском и Норвешком и будућим чланицама Бугарском и Румунијом.

⁵ Категорији **1MEGAs** припадају Минхен, Франкфурт, Мадрид, Милан, Рим, Хамбург, Брисел, Копенхаген, Цирих, Амстердам, Берлин, Барселона и Штутгарт. Категорији **2MEGAs** припадају Штокхолм, Хелсинки, Осло, Келн, Дизелдорф, Женева, Беч, Манчестер, Атина, Даблин и Гетеборг. Категорији **3MEGAs** припадају Праг, Варшава, Будимпешта, Братислава, Берн, Луксембург, Лисабон, Лијон, Антверпен, Торино, Ротердам, Брхус, Малме, Марсеј, Ница, Бремен, Тулуз, Лил, Берген, Единбург, Глазгов, Бирмингем, Палма де Мајорка, Болоња, Билбао и Валенсија. Категорији **4MEGAs** Букурешт, Талин, Софија, Љубљана, Катовице, Вилинус, Краков, Рига, Лођ, Познањ, Шћећин, Гдањск-Гдиња, Вроцлав и Ла Валета.

Лондона, Париза, Франкфурта, Милана..., пренети своје компетенције на центре нижег ранга?

Собзиром да су Мађарска и Грчка чланице ЕУ, а да су Бугарска и Румунија на путу да то постану, логично је да се урбана мрежа Србије мора прилагођавати окружењу и тражити себи место у регионалноинтеграционим процесима Југоисточне Европе. Централни положај Србије на Балканском полуострву даје њеном главном граду Београду, позицију северне капије Балкана, односно позицију јужних врата средње Европе.

Основне одлике урбанизације Србије

Да би се одговорило на питања о улози урбаног система Србије у регионалноинтеграционим процесима у Југоисточној Европи и о Београду као потенцијалном развојноинтеграционом центру, неопходно је указати на његове основне одлике.

Простор Србије, као и великог дела Југоисточне Европе није довољно урбанизован. Србија је захваћена интензивном урбанизацијом тек у другој половини двадесетог века. Све до четрдесетих година она је по привредној структури имала искључиво пољопривредни карактер, а по структури насељености била је рурална средина. По попису становништва 1953. године у градским насељима живело је око једне петине укупног становништва (22,5%), а око две трећине активног становништва (67%) било је пољопривредно. Војводина је била најурбанизованија са 29,5% градског становништва, затим централна Србија са 21,2% и на крају Косово и Метохија са само 14,6%.

Иако се степен урбанизације повећао до 2002. године на око 56%, градско становништво у поједин међупописним периодима није се равномерно увећавало. Између 1953. и 1961. године уз просечну стопу раста од 48 промила, учешће градског становништва порасло је на 29,8% (централна Србија 28,6%, Војводина 38,3%, Косово и Метохија 19,5%). У раздобљу 1961. – 1971. година, стопа раста градског становништва износи 41,7 промила, а степен урбаности попоео се на 40,6% (централна Србија 40,8%, Војводина 48,8%, Косово и Метохија 26,9%). Између 1971 и 1981 године, стопа раста се смањује на 23,8 промила, а учешће градског становништва у укупном увећано је на 46,6% (централна Србија 47,8%, Војводина 54,1%, Косово и Метохија 32,5%). У периоду 1981.-1991. година стопа раста доста је нижа (13,6 промила), док је степен урбанизованости увећан на 50,7 % (централна Србија 53,5%, Војводина 55,7%, Косово и Метохија (37,5%). У наведеном раздобљу удео пољопривредног у укупном становништву смањен је са 73,5% на 28,3%. У последњем међупописном периоду процес урбанизације у Србији је у стагнацији. Стопа раста износи око два промила, а степен урбанозованости попоео се на 56,4% (централна Србија 56,3%, Војводина 56,7 %). У том перио-

⁶ Методологија Пописа становништва Србије из 2002. године, разликује се од методологије претходног Пописа из 1991. Подаци за 2002. годину односе се на присутно становништво. Приликом израчунавања стопе раста градског становништва и за 1991. годину узет је податак о присутном становништву. С обзиром да становништво Косова и Метохије последњим пописом није било обухваћено релевантних индикатора о актуелном стању урбанизације овог дела Србије нема.

ду градска популација увећана је за 91.386 ст, док је популација осталих насеља смањена за 161.000⁶ ст. Дакле, градско становништво је расло спорије него што се сеоско смањивало. У кретању становништва већине сеоских насеља већ деведесетих година прошлог века почиње доминација негативног природног прираштаја (Тошић, 2000.). До осамдесетих година прошлог века у повећању градске популације доминирала је миграциона компонента, од када је њено учешће непрекидно умањивано, тако се може претпоставити да су градска насеља у последњој деценији расла искључиво природним прираштајем њиховог становништва који се такође убрзано смањује.

Савремену мрежу градских насеља Србије издвојених по Методологији Републичког завода за статистику, чине 194 градска насеља од којих су 114 у централној Србији, 52 у Војводини и 26 у Косову и Метохији. Како пописом становништва из 2002. године нису обухваћени становници насеља Косова и Метохије, овде ће се указати на неке основне демографске карактеристике градских насеља централне Србије и Војводине на чијој територији их има 168. Она имају различит значај у регионалној организацији Републике и њених појединих делова и различитих су демографских величина. У просторноструктурној и функционој организацији мреже насеља доминирају мала градска насеља. Наиме од 168 градских насеља 51 их имају испод 5.000 ст, 41 броји од 5 до 10.000 ст, 58 их имају од 10 до 50.000 ст, 14 од 50 до 100.000, а само 4 са више од 100.000 (насеље Београд са 1.118.980 ст, Нови Сад 190.602 ст, Ниш 173.390 и Крагујевац 145.890 становника). У 25 општина Србије (без Космета) нема градских насеља нити градског становништва.

Табела бр.1: Дистрибуција градских насеља Србије⁷ према демографској величини по Попису из 2002.

Дем. величина	Број гр. насеља	Број становника	% градског ст.	Кумулативни низ
до 5.000 ст.	51	135.500	3,21	135.500
5.001 – 10.000	41	306.860	7,27	442360
10.001 – 50.000	58	1.207.430	29,10	1.649.790
50.001 – 100.000	14	900.980	21,36	2.550.770
100.001–200.000	3	519.880	12,08	3.070.650
200.001 и више	1	1.118.980	26,53	4.189.630
Укупно	168	4.189.630	100	-

Извор: Први резултати Пописа становништва Србије 2002. год. Републички завод за статистику.

На први поглед може се рећи да урбану мрежу Србије карактерише повољан размештај градских насеља, ипак мало подробнија анализа о концентрацији становништва и функција у њима отвориће одређене проблеме. У Београду живи око 26% урбаног становништва Србије без Космета. На његову доминантност указује индекс урбане примарности чија је вредност

⁷ Табела се односи на територију Републике без Косова и Метохије.

5,87 (однос броја становника Београда и Новог Сада). Несклад између становништва водећег и осталих градских насеља говори да Србија нема правилно и равномерно развијен урбани систем, тј. да токови урбанизације нису правремено усмеравани. Ако би критички анализирали оправданост правно-статистичког критеријума за одређивање градских насеља и применили научно оправданије моделе, за које су се залагали бројни српски географи, степен урбанизације Републике био би нижи, а регионалне разлике видљивије уз израженију поларизованост⁸.

Доминантност Београда (1.118.980 ст.) или пак његове урбане агломерације⁹ и снажну демографску поларизацију потврђује величина 10 најбројнијих градова. Наведени индекси наводе на закључак да научно образложен, друштвено оправдан и Просторним планом Србије из 1996. године предвиђен, концепт децентрализације урбанизације и регионалноуравнотеженог и динамичног полицентричног урбаног система није заживео.

Табела бр.2. Однос демографских величина десет најбројнијих градова у Србији по Попису из 2002. године.

Градско насеље	Број становника	Индекс у односу на Београд	Индекс у односу на претходни град
Београд	1.118.980	1.000	-
Нови Сад	190.162	0,169	0,169
Ниш	173.390	0,154	0,911
Крагујевац	145.890	0,130	0,844
Суботица	99.471	0,088	0,676
Зрењанин	79.545	0,071	0,957
Панчево	76.110	0,068	0,955
Чачак	73.152	0,065	0,832
Смедерево	62.668	0,056	0,861
Ваљево	61.406	0,054	0,964

Извор: Први резултати пописа становништва 2002, год. Републички завод за статистику.

Слични поларизацијски ефекти урбанизације, просторно манифестовани демографском и економско-функцијском концентрацијом изражени су и на нивоима појединих округа уз доминацију окружних центара. Диспропорција у демографској величини Београда и осталих већих градова је последица некохерентности и асиметричности урбаног система Србије.

⁸ Критеријуми за одређивање карактера насеља по Попису становништва 2002. године у односу на претходна два пописа нису мењани, тако да су поједина насеља која имају висок степен урбаности, релативну велику концентрацију становништва и добру комуналну опремљеност, сврстана у категорију осталих, и обрнуто поједина насеља мале концентрације становништва, неразвијених спољних функција и слабе комуналне опремљености су градског типа. Такође, поједина насеља из састава већих урбаних агломерација уписана су као сеоска, док се истовремено поједина мала бањска, туристичка или рударска места воде као градска. Примера за ову аномалију има више. Туристичко насеље Дивчибаре (223 ст.) има статус градског насеља, а Нова Пазова са 18.628 становника има статус осталих тј. сеоских насеља.

⁹ Град Београд има 18 насеља градског типа у којима живи 1.280.639 ст.

Очит је недостатак равномерно размштенних градских насеља са 200.000 до 500.000 ст. макрорегионалних функција који би били носиоци унутрашњег уравнотеженог развоја Србије и копче за повезивање и укључивање српског урбаног система у европски урбани систем, како би временом у већој мери партиципирао у токовима европских развојних процеса.

Овако структуриран урбани систем Србије није компатибилан нити кохерентан са циљевима формирања европског урбаног система. Урбане системе ЕУ одликују високи степени централизације и изражена хијерархија, па је за крајњи циљ развојне политике одређено стварање оптимално структуриране полицентричне мреже градова. Велики значај придаје се и функционалној специјализацији мањих градова или њихових агломерација, која ће им помоћи у укључивању у савремену економску глобализацију, односно омогућити да пронађу своје место у међународној расподели рада. Како је будућа европска стратегија усмерена ка полицентричним урбаним структурама, императив је да се и српско планирање прилагођава том концепту.

Релативно низак удео урбаног становништва Србије у односу на европски просек као и на поједине земље Југоисточне Европе, последица је закашнеле индустријализације, али и чињенице да се у претходној југословенској држави (СФРЈ), у погледу планских мера економског структурирања инсистирало на развојку главних градова ондашњих република, а садашњих држава пре свега Загреба и Сарајева. Распадом СФР Југославије, дошло је и до уситњавања њеног урбаног система на пет мање више некохерентних и некомпатибилних националних урбаних система.¹⁰

У односу на државе непосредног окружења Србија је мање урбанизована од Бугарске, Мађарске и Румуније, више од Албаније, Босне и Херцеговине, а на сличном нивоу је са Хрватском и Македонијом.

Урбана структура Србије

Просторна и социјална покретљивост становништва из сеоских у градска насеља и из примарног у секундарни и терцијарни сектор делатности утицала је на сукцесију фаза урбанизације, што се територијално и временски испољавало демографским, функционалним и физиономским променама како градских тако о сеоских насеља. У основи у Србији су идентификоване четири форме територијалног испољавања урбанизације и урбаностри и то: инсуларни урбани ареали у руралном окружењу, мање и веће градске агломерације градских насеља са развијеним периурбаним прстеновима, сложени регионални функционалноурбани системи односно агломерацијски системи и београдска агломерација или београдска метрополитанска регија (Тошић, 2000.).

Мањи урбани у руралном окружењу настали су локалном концентрацијом становништва и функција у мањим општинским средиштима која

¹⁰ Распадом СФР Југославије створени су посебни урбани системи Словеније, Хрватске, Србије и Црне Горе, Македоније, док је урбани систем Босне и Херцеговине подељен на субсистеме Републике Српске и Муслиманскохрватске Федерације. Неопходно је нагласити да је хомогеност српског урбаног система поремећена агресијом Н?ТО пакта на тадашњу СРЈ 1999. године и стављањем Косова и Мертхохије под управу Организације Уједињених Нација.

су захваљујући лоцирању индустрије трансформисана од занатских, трговинских и управних центара у насеља градског типа са развијеним функцијама центара рада. До осамдесетих година прошлог века она су се увећавала миграцијском компонентом. Даваоци миграната била су села непосредног окружења. Најчешће су центри емиграционих општина јер својим функционалним капацитетима нису у могућности да привуку сво из пољопривреде ослобођено становништво околине, па је оно исељавало у градска насеља развијених функција. Том типу припадају градска насеља која најчешће имају до 10.000 становника. Већина их немају развијен праг функција нити јавну и социјалну инфраструктуру којима би се убрзано даље развијали. Будућност ће им зависити од могућности диверсификације функција и партиципирања у развојним процесима ширег регионалног окружења.¹¹

Мање и веће агломерације градских насеља, функционално умрежених са својим субурбијима и мање-више урбанизованим периурбаним селима просторно су структуриране као језгра вишег степена нодалности и њима функционално компатибилна насеља околине. Функционална језгра су до осамдесетих година имала функције полова раста, а касније полова развоја. Имају структуру делатности индустријско-услужних центара. Најчешће су центри округа. У Просторном плану Србије дефинисани су и као центри функционалних подручија¹². Њихова будућа улога је у функционалној интеграцији републичког простора, мада поједини од њих имају предиспозиције центара будућих трансграничних региона (Ужице, Шабац, Суботица, Кикинда, Вршац, Зајечар, Пирот, Врање...).

Сложени регионални функционално-урбани системи сачињени су од више насеља чија интегративност произилази из веза проистеклих из интеракција успостављених међу њиховим структурним елементима, насељима различитог типа и различите хијерархије. Имају карактер функционалноурбаних тј. метрополитанских регија. Одликују се високим степенима урбаности и великим учешћем градског становништва у укупном, великом запослености радне снаге у непољопривредним делатностима, диверсификованим функцијама и стабилном дневном миграцијом радне снаге. Најзначајнији представници тог типа насељских система су Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Суботица... У току последње деценије њихове функције су у непрекидној рецесији. Следи им коренито, пре свега, економско реструктурирање. Потенцијални су центри будућег равномерног и уравнотеженог развоја Србије.

Београдска агломерација, је сложен и динамичан систем урбаних насеља високог степена функцијске и морфолошке повезаности са јасно израженим вишеслојном хијерархијом и великим гравитационим утицајем и дометом који превазилазе границе републике и државе, са Београдом као потен-

¹¹ Том типу насеља припада и већина општинских центара који у већини случајева имају карактер градских насеља, али немају њихов статус.

¹² Према Просторном плану из 1996. године Србија је подељена на шест макрорегиона у оквиру којих су дефинисана 34 функционална подручија (8 их је у Војводини, 5 на Косову и Метохији и 21 у централној Србији). Нонсенс је да подела територије Републике на функционална подручија и на управне округе није аналогна.

цијалним центром Југоисточне Европе прворазредног међународног значаја односно средиштем будућег еврометрополитанског региона.

У Србији су издиференцирани бројни облици мање и више урбанизованих ареала и више облика регионалних урбаних система и успостављено њихово просторно и функционално устројство. Међутим, Србија је недовољно урбанизована, а у погледу континуитета трајања и просторних форми испољавања урбанизације јасно су изражене разлике између полицентрично урбанизоване Војводине, нешто слабије урбанизоване централне Србије, са неправилном хијерархијском структуром у системима градских насеља и великим распоном између функцијског капацитета Београда и других центара и нискоурбанизованог простора Косова и Метохије.

Иако се велики број аутора, који се баве урбаним процесима и урбаним структурама, кроз своје радове залагао за полицентричан и уравнотежен развој мреже градских насеља, тај концепт у пракси регионалног планирања и регионалног развоја није остварен. Тек је током израде Просторног плана Републике извршена егзактна анализа свих елемената и фактора регионалног развоја, на којој је утемељена стратегија чијим провођењем ће се извршити демотрополизација београдске агломерације, ублажити дисфункционалност у систему насеља и започети функционално уравнотежење (Дерић, Атанацковић, 2000.). Главни инструменти децентрализације регионалног развоја су макрорегионални центри (Београд, Ниш, Крагујевац, Ужице, Приштина и Нови Сад), а уједно то би, по мишљењу аутора овог рада, били центри будуће регионалне сарадње са окружењем у Југоисточној Европи¹³. Иако је од доношења Просторног плана Републике прошло осам година, питање територијалних компетенција, функционалне хомогености, саобраћајне повезаности и регионалне умрежености градских центара у Србији је и даље отворено. Очито је да 34 регионално-функционална центара, од којих су 6 и макрорегионални центри, нису у довољној мери интегрисали геопростор Србије.

Геопростор Србије је релативно добро покривен мрежом градова. Због великих разлика у њиховој демографској величини, квалитету, територијалном домету и диверсификованошћу функција, величини поља утицаја, улога им у регионалној интеграцији српског простора није иста. Идентификовано је више њихових форми и то: градска насеља која имају велики значај у укључивању Републике у међународне интеграционе процесе; градска насеља великог значаја у интеграцији српских земаља; градска насеља делови унутрашњих развојних коридора и градска насеља локалне интеграционе улоге (Тошић, 2000.).

Српске метрополитанске регије у интеграцији Југоисточне Европе

У интеграцијским процесима у Југоисточној Европи доминантно место ће имати београдска агломерација, затим нишка и на крају агломерације будућих центара трансграничних регија.

¹³ Просторни план Србије, није у довољној мери обрадио улогу гарадских центара у интеграцији са простором регионалног окружења, па чак нити са простором Црне Горе.

У административним границама Града Београда су 157 насеља, од којих су 18 градског типа. У функционалном смислу Београдска агломерација спаја војвођанско-панонско-подонавски и средишње-балкански део Србије (Тошић, 1996.). Развијена је просторним интегрисањем градских насеља на линији Нови Сад – Земун – Београд – Панчево – Смедерево. Припадју јој и секундарна урбанизацијска језгра Обреновац, Лазаревац и Младеновац. Град Београд имао је, према Попису из 2002. године, 1.574.050 становника, од којих су у градским насељима била 1.280.639 ст. или 82,3%, док је истовремено у насељу Београд живело 1.118.980 ст. или 87,4% градског становништва Града.

Шире посматрано, Београд је језгро двоипомилионске агломерације¹⁴, развијене као чвориште панонскопосавске развојне осовине (Беч, Будимпешта, Београд, Букурешт), затим примарне балканске моравско-вардарске осовине развоја (Београд, Ниш, Скопље, Солун, Атина), севернопосавске (Марибор, Љубљана, Загреб, Београд), јужнопосавске (Нови Град, Приједор, Бања Лука Добој, Бијељина, Београд) и шумадијскоибарске (Београд, Краљево, Косовска Митровица, Приштина, Скопље). Ипак су место и значај Београда у функционалној организацији југоисточне Европе одређени његовом улогом чворишта европских мултиמודуларних коридора X и VII. Значај Београда у просторнофункционалној организацији Европе у будућности зависиће од степена валоризације прворазредног географског положаја који има, инфраструктурним опремањем делова наведених коридора који пролазе Србијом, и могућности прилагођавања и учешћа београдске привреде у европским развојним процесима.

Београдска метрополитанска регија је више од двадесетак година у развојној стагнацији. У циљу преласка из класичне полицентричне агломерације са јаким језгром и релативно слабо развијеним центрима периферије у модерну полицентричну агломерацију, у којој ће насеља периферије преузети део функцијских и просторних компетенција језгра, изграђена је стратегија по методологији Европске уније. Наиме, досадашње и садашње односе у регији карактеришу изразита поларизација и дихотомија центар периферија. Насеље Београд има дванаест пута више становника од субцентра агломерације Обреновац, Лазаревац и Младеновац заједно, који треба да преузму улогу регионалних развојних центара. Децентрализацији функција треба придодати и децентрализовану политику планирања развоја агломерације и политику децентрализације јавносоцијалних установа (Тошић, 2002). Београд је 2004. године добио релативно кохерентну студију о свом просторном развоју – Регионални просторни план. Имплементација Просторног плана иде ка јасном циљу - укључивање Београда у мрежу европских градова. То се може постићи унапређењем комуникација и саобраћајне инфраструктуре, побољшањем квалитета живота његових

¹⁴ Када се говори о двоипомилионској агломерацији Београда, мисли се на њене европске размере. У том смислу треба посматрати и положај Новог Сада. У будућим плановима о евроинтеграцијским процесима Нови Сад и његова агломерација могу бити посматрани као субсистем Београдског еврометрополитанског региона (*3MEGAs*) односно београдски еврометрополитански регион може бити планиран као биполарна агломерација Београд – Нови Сад. Постоје и аргументоване чињенице које говоре да се Нови Сад третира као језгро секундарног европског метрополитанског региона типа *4MEGAs* или *PUSH*.

становника, квалитативном трансформацијом и побољшањем конкурентности индустријског, услужног и културног сектора, уз прихватање развоја нове економије и еколошких стандарда. Сценаријем "црвени октопод" Београда је предвиђен да постане носилац технолошког развојка јужне односно југо-источне Европе ранга Рима, Барселоне и Мадрида (Cattan, 1998.).

Према методологији полицентричног развоја Европе, заснованог на урбаним регионима, Београд објективним потенцијалима може припадати категорији ZMEGAs и условно бити у рангу Прага, Варшаве, Братиславе и Будимпеште.

Главни комплемент Београду у укључивању у међународне интеграционе процесе је Ниш. Изразит регионални положај Ниша није валоризован у довољној мери. Од Ниша ка истоку иде зачајан, али у нашој земљи недовољно инфраструктурно опремљен, саобраћајни коридор ка Софији и даље ка југоистоку долином Марице према Истанбулу¹⁵. Од Ниша, ка југу, наставља се моравско-вардарска развојна осовина која преко Скопља и Солуна иде до Атине (део коридора X). Секундарни комплементи Нишу су Пирот и Врање који имају одређене функције трансграничне сарадње са Бугарском и Македонијом. Преко Ниша може се остварити и квалитетна веза са источним подунављем односно са европским коридором VII, што би допринело квалитетнијем умрежавању насеља Тимочке крајине, како у унутрашњу, тако и међународну урбану мрежу.

Град Ниш има 250.180 становника од којих је у градским насељима (Ниш и Нишка Бања) 177.823 ст. Ако би се при одређивању граница нишке агломерације применио социогеографски метод, утврдило би се да је Ниш средиште полицентричне метрополитанске регије која има преко 350.000 становника и велику зону утицаја.

Трећој групи урбаних агломерација припадају, оне које имају потенцијалну улогу у трансграничном регионалном повезивању. Улога тог типа агломерација у будућности ће зависити од степена интеграцијских процеса и од могућности формирања трансграничних регија у југоисточној Европи. Потенцијални центри тог вида агломерација су Ужице, Лозница, Шабац, (сарадња са Републиком Српском), Бачка Паланка, Сомбор (сарадња са Источном Славонијом), Кикинда, Зрењанин, Вршац (сарадња са Румунијом), Зајечар, Пирот (са Бугарском), Врање (са Македонијом), Призрен, Пећ (са Албанијом) ... Иако декларативна сагласност за формирање трансграничних региона на бази принципа ЕУ постоји, њихова интеграциона улога нема завидан ниво.

¹⁵ Планским документима регионалне интеграције Бугарске у европске просторне системе, предвиђено је да се валоризује осовина на линији Ниш – Софија – Пловдив – Једрене – Истанбул.

Закључак

Србија је према уделу градског становништва (56%), слабије урбанизован простор у односу на Европу, али је по степену урбанизованости на нивоу држава Југоисточне Европе. Процес урбане транзиције у српском геопростору интензиван је тек половином двадесетог века. Одвјао се у условима индустријализације и имао је поларизацијски карактер. То је довело до развитка урбане мреже коју карактеришу регионална издеференцираност, (не)компатибилност њених делова, асиметричност, а често и територијална неповезаност и изолованост.

На основу значаја у будућим регионалноинтеграционим процесима у Југоисточној Европи, урбане агломерације Србије подељене су у три групе и то: Београдски метрополитен као средиште двоипомилионске агломерације са улогом чворишта европских мултимодуларних коридора X и VII; Нишки метрополитен као чвориште трансевропских саобраћајница које воде на југ и на југоисток; Регионални центри будуће трансграничне сарадње.

Императив даљег регионалног развоја Србије су динамичност и просторна уравнотеженост који ће бити постигнути постепеном децентрализацијом урбанизације свих њених регионалних целина. Унутрашња урбана и регионална компактност треба да обезбеде да Србија постане стожер интеграционих процеса у Југоисточној Европи за шта поседује одређене предиспозиције, пре свега изванредан географски положај. Београдска урбана агломерација има перспективу примарног, а нишка секундарног европског метрополитанског региона. Београд има све преиспозиције да постане један од урбаноразвојних ареала континенталног значаја (*3MEGAs*).

Литература

- Buhholc, H., Grimm J. (1994): **Zentrensysteme als Trager der raumentwicklung in Mittel und Osteuropa**. Beitrage zur Regionalen geographie, 37. Institut für Landeskunde, Leipzig.
- Castells, M. (1996/97): **The information age: Economy, society and culture**. Oxford.
- Cattan, N., Saint-Julien, T. (1998): **Modèles d'intégration spatiale et réseau des villes en Europe occidentale**. L'espase Géographique, n° 1. pp. 1-10.
- Дерић, Б., Атанацковић, Б. (2000.): **Концепција регионалног развоја Србије**. Регионални развој и демографски токови балканских земаља, Економски факултет, Ниш.
- Krätke, S. (1991): **Strukturwandel der Städte. Städtesystem und Grundstcksmarkt in der post/fordistischen Ära**. Campus, Frankfurt.
- Максин-Мићић, М. (2003): **Транс-европски транспортни коридори и агломерациони системи у Европској унији**. Архитектура и урбанизам, бр. 12-13. ИАУС Београд.
- Michel, D. (1998): **Das handlungskonzept der Ministerkonferenz für Raumordnung für europäische Metropolregionen und seine Umsetzung**. In

- Deutschland in der Welt von morgen. forschung und Sitzungberichte, Hannover.
- Тошић, Д. (1996.): **Подунавље фактор интеграције**. Подунавље у Србији – заштита, уређење, развој, Београд.
- Тошић, Д. (2000): **Градски центри – фактори регионалне интеграције Србије**. Гласник, Географско друштво Републике Српске. Бања Лука.
- Тошић, Д. (2002): **Мрежа насеља Београдског метрополитена**. Регионални просторни план административног подручја Београда - стратегија заштите, просторног уређења и развоја, Јавно урбанистичко предузеће Урбанистички завод Београда, Београд.

Dragutin Tošić
Nikola Krunić

URBAN AGGLOMERATIONS IN THE FUNCTION OF REGIONAL INTEGRATION OF SERBIA IN SOUTH-EASTERN EUROPE

Summary

Serbia is less urbanized space compared to the rest of Europe with the share of urban population of 56%, but it is at the similar level of urbanization as the other SEE counties. The process of urban transition in the serbian geographical space is intensified in the second half of the XX century. It happened under the conditions of industrialization and it had the polarization effect. That led to the development of an urban network characterized by regional differences, (un)compatibility of its parts, asymmetric development and often absence of territorial links and isolation.

Based on the importance of the forthcoming process of regional integration in SEE, urban agglomerations of Serbia can be classified in three groups: the metropolitan region of Belgrade as the agglomeration of two and half million inhabitants and the crossroads of the european corridors number X and number VII; the metropolitan region of Niš as the crossroads of the separation of two branches of the corridor X – towards east and towards south; regional centers of future cross-border cooperation.

The imperative of further development of regional development of Serbia are the dynamic and spatial balance which are going to be achieved by successive decentralization of urban centers and their regions. The internal urban and regional coherence should ensure that the potentials of Serbia are valorized, most of all its central position in the SEE region. The urban agglomeration of Belgrade has the perspective of the primary and the agglomeration of Niš of secondary european metropolitan region. Belgrade has all predispositions to become one of urban development areas of the continental importance in Europe (3MEGAs).